

Abonnementen: Een jaar, 5.00 fr. — Zes maand, 2.50 fr. — Drie maand, 1.25 fr.

VLAMENSPIEGEL

VAN

LEUVEN

BEHEER EN OPSTELRAAD: 41, CAPUCIENENVOER, LEUVEN.

Eik medewerker is verantwoordelijk voor sijn opstellen.

AAN DEN IJZER !!

50.000 Soldaten staan gereed
om Vlaanderens zelfstandigheid te verdedigen.

*Activistisch weekblad (3 februari 1918 - 3 november 1918):
over verplichte tewerkstelling werd met geen woord gerept*

Collaboreren en arbeiders deporteren! Dilemma's voor activisten en Duitsers tijdens de Eerste Wereldoorlog?

*Dr. Luc Vandeweyer, medewerker
Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*

Toen de Duitsers op 4 augustus 1914 hun grote aanval in het Westen lanceerden, dachten zij snel een beslissende overwinning te kunnen behalen op het slagveld. Die zou hen onder meer de macht over België in handen geven. Het offensief verzandde evenwel in een langdurige loopgravenoorlog waarvan de uitkomst onzeker was. De oorlog zou misschien wel uitlopen op onderhandelingen en dan hadden zij er diplomatiek belang bij binnen België een collaborerende beweging - het activisme - te bevorderen ⁽¹⁾. Feit is dat deze activisten zichzelf wensten te zien als een 'Vlaamse' ontvoogdingsbeweging tegenover een verdrukkende Belgische staat. Vanuit die optiek was het gerechtvaardigd Duitse hulp te aanvaarden, beweerden zij.

Het was een situatie van geven en nemen tussen bezetters en collaborateurs. De modaliteiten daarvan werden evenwel bepaald door de onderlinge machtsverhoudingen en die waren heel erg ongelijk. Bovendien werden de Duitse machtsaspiraties nagestreefd op een manier die bepaald "rücksichtslos" was. De Duitse regeringsleider, kanselier Bethmann-Hollweg, gaf al op 23 augustus bevel dat België "nach jeder Richtung und mit allen seinen Hilfsquellen nutzbar gemacht" zou worden ⁽²⁾. Een bezet land uitbuiten en tegelijk daar een nationalistische collaboratie bevorderen, zorgt onontkoombaar voor dilemma's, zowel voor de bezetter als voor de collaborateurs. Een door de bevolking zeer gehate Duitse maatregel was de verplichte tewerkstelling. Vraag is hoe het Vlaamse activisme met dit aspect van de be-

zettingspolitiek omging en of dit op langere termijn invloed heeft gehad op het Vlaams-nationalisme en op de arbeidersbeweging. Per slot van rekening beschouwden nogal wat activisten zich als behorende tot de arbeidersbeweging. We vinden daar mensen terug die militeerden in liberale, socialistische en christelijke arbeidersorganisaties. Bovendien pretendeerden deze activisten dat het doel van hun collaboratie - een zelfstandig Vlaanderen - ten goede zou komen aan alle Vlamingen, óók aan de arbeiders.

Dwargarbeiders wegvoeren

In een uitputtingsoorlog worden alle beschikbare hulpbronnen aangesproken. Het bezette België werd financieel uitgeperst en alles wat maar enigszins dienstig kon zijn, werd opgeëist en weggesleept. Duitsland had ook behoefte aan arbeidskrachten. Het feldgraue leger slurpte immers alle valide mannen op. Terzelfdertijd beschikte België over een groot reservoir van werkloze arbeiders. De Duitse industriëlen vroegen de legerleiding deze arbeidskracht in te schakelen. Het aantrekken van vrijwillige arbeiders uit België leverde immers onvoldoende resultaten op ⁽³⁾.

De man die de zwaarste verantwoordelijkheid in de schoot geworpen kreeg, was de chef van het bezettingsbestuur in Brussel, generaal Moritz von Bissing. Zijn bevoegdheid strekte zich evenwel niet uit tot de beide Vlaanderen (op het Waasland na) en Henegouwen dat "Etappenzone" was

en rechtstreeks onder bestuur van de Duitse frontlegers viel. Op 2 maart 1916 ontving hij uit Berlijn het bevel om de mannelijke bevolking in Duitsland aan het werk te zetten. Von Bissing was daar niet gelukkig mee. Het "Verdrag nopens de wetten en gebruiken van de oorlog te land", gesloten in Den Haag in 1907, bepaalde dat persoonlijke diensten van de bewoners niet mochten worden geëist, tenzij ter voorziening in de behoeften van het bezettingsleger. Dan nog moesten ze van die aard zijn dat de bevolking niet deelnam aan de krijgsverrichtingen tegen het vaderland⁽⁴⁾. De generaal begreep dat een flagrante schending hiervan zou leiden tot ernstige schade op het propagandafront tegenover de internationale publieke opinie. Binnen België zou het een zware klap betekenen voor de "Flamenpolitik" - de bevordering van het Vlaamse activisme - die hij voerde. Bovendien geloofde hij niet dat dwangarbeiders werkelijk van nut konden zijn.

Op 25 september 1916 stelde von Bissing een uitvoerig memorandum op als voorbereiding op de bijeenkomst van het Algemeen Hoofdkwartier op 28 september waar over de verplichte tewerkstelling zou beslist worden⁽⁵⁾. Hij zette de nadelen dik in de verf. Als er toch dwangarbeiders gedeporteerd moesten worden, dan slechts met mate en goed gemotiveerd zodat de bepalingen van de Haagse conventie niet al te brutaal geschonden werden. Het meest geschikte motief was de beschuldiging "Arbeitsunwillige" te zijn, een gevaar voor orde en rust. Na overbrenging naar kampen in Duitsland konden zij van daaruit als 'vrijwillige' arbeiders ingezet worden, mét reglementair contract en mét betaling. Pas later, als deze behoudzame aanpak naar behoren verliep, kon de opeising van alle mannen van weerbare leeftijd overwogen worden.

De legerleiding was ongeduldig en ze wilde de opeisingen zien beginnen vanaf oktober 1916. Nochtans had de Belgische consul in Vlissingen al heel vroeg in september 1915 gemeld dat in Brugge en Gent mensen van 18 tot 35 jaar werden gedeporteerd⁽⁶⁾.

De eerste deportaties

In de Etappezones waren al eerder dwangarbeiders aan het werk gezet ten bate van de militaire infrastructuur. Vanaf oktober 1916 werd het menens in het ganse land. Toch bleven er verschillen in schaal en aanpak. Von Bissing handelde met veel meer terughoudendheid dan de generaals in de Etappe. Zo toonde hij openlijk dat hij niet van plan was om België te ontdoen van zijn kaders. Medici, leerkrachten, handelaars, landbouwers, hooggeschoolden en loontrekkenden die meer dan twintig frank per week verdienden, werden niet verontrust. Het waren enkel de armen die in aanmerking kwamen. Hij hoopte onrust en grootschalig verzet te vermijden door zich te beperken tot de onmondige, ongeschoolde werklozen. Die aanpak hield de Belgische elite niet tegen en het regende krachtige protesten van regering, vakbonden, politici, bisschoppen, advocaten, magistraten, van de Grootmeester van de vrijmetselaarsloge het Groot-Oosten...⁽⁷⁾

Op 19 oktober 1916 schreef kardinaal Mercier een protestbrief naar von Bissing. De generaal werd daardoor verplicht de Duitse maatregel te verdedigen. Hij legde de schuld voor het wegvoeren van arbeiders volledig bij de Britten die door hun blokkade het leven onmogelijk maakten. Daardoor dreigde er gevaar voor verloedering van de arbeiders, door gewenning aan het nietsdoen-met-ondersteuning. Door de handelsblokkade was er bovendien gemeenschap van belangen tussen Duitsland en het bezette België. Duitsland had handen tekort, België had werklozen teveel. Het was dus heel redelijk en zelfs in maatschappelijk en staathuishoudkundig opzicht noodzakelijk om de Belgische werklozen arbeid en een behoorlijk loon aan te bieden in de Duitse nijverheid. Mercier was niet onder de indruk en op 7 november 1916 reageerde hij nogmaals, verwijzend naar de anti-slavernijcampagne van kardinaal Lavignerie in de negentiende eeuw. Schamper haalde hij uit: "De naakte waarheid is deze: ieder weggevoerd werkman betekent

*Schokkend beeld van teruggekeerde
Belgische gedeporteerden*

een soldaat meer voor het Duitse leger. Hij zal de plaats innemen van een Duits werkmán, waarvan men een soldaat zal maken" ⁽⁸⁾.

Ondertussen ging de mensenjacht haar gang; vaak brutaal in de Etappe, formeler in de andere provincies waar de gemeentebesturen opgedragen werd lijsten met in aanmerking komende werklozen op te stellen, hetgeen ze slechts onder bedreiging uitvoerden. Als het zover was trokken duizenden familieleden, vrienden en geburen mee op en op sommige plaatsen hing een gespannen sfeer rond de verzamelpunten. De Duitsers moesten troepen inzetten om zeker te zijn van rust en orde. Her en der ging dat gepaard met ruw optreden ⁽⁹⁾. De getroffenen werden meestal naar Duitsland gevoerd en daar in kampen gestopt van waaruit ze verdeeld werden over de fabrieken. Het waren vaak kampen waar al Belgische krijgs- en burgergevangenen opgesloten zaten. De mensen uit de Etappe werden doorgaans naar de "Zivilarbeiter-bataillonen", net achter het front in Frankrijk, gestuurd ⁽¹⁰⁾.

De Vlaamse activisten die heil verwachtten van

samenwerking met de Duitsers, werden onontkoombaar met het dwangarbeidersprobleem geconfronteerd. Het begin van de deportaties viel zelfs grosso modo samen met het naar buiten treden van het activisme. De bevolking merkte meteen het schrijnende verschil op: de activisten mochten rekenen op een voorkeursbehandeling en op een schitterende professionele toekomst; de opgeëiste arbeiders op kampen, prikkeldraad, honger en ontbering. Dat verschil werd op pijnlijke wijze duidelijk toen de Gentse universiteit in de herfst van 1916 werd heropend als Nederlandstalige universiteit. Dat was het koninginnestuk van de verlokkingpolitiek van von Bissing. Bij de plechtige opening kruisten twee stoeten elkaar, de ene van opgeëisten, beladen met hun schamele bagage en door Duitse pinhellen voortgedreven; de andere van Duitse officieren, pasbenoemde activistische professoren en gehandschoende studenten, die samen naar de banketzaal kuierden ⁽¹¹⁾. Dat werkte uitermate negatief voor het doordringen van de activistische boodschap in de bredere lagen van de bevolking. De activisten ondervonden dat al na heel korte tijd.

Het optreden van de Raad van Vlaanderen

In het begin van 1917 werd een "Raad van Vlaanderen" gesticht die de diverse activistenkernen moest groeperen. Deze Raad zou de vaandeldrager worden van het Vlaamse autonomiestreven. Daarom had hij grote behoefte aan militanten en een achterban. Deze activisten, en de Duitsers die achter hen stonden, beseften zeer goed dat dit onder meer afhing van het profiel dat ze zich konden aanmeten in het vraagstuk van de deportaties. Op de eerste vergadering, op 11 februari 1917, stelde de Raad al een tekst op die een delegatie, onder leiding van haar voorman August Borms, de volgende dag aan von Bissing zou overhandigen. In dit verzoekschrift werd onder meer geklaagd over de wegvoeringen - waarvan

vele ten onrechte - en de harde behandeling van de slachtoffers ⁽¹²⁾.

August Borms wist de harde eisen en het scherpe woordgebruik gevoelig te verzachten maar hij kon er niet omheen dat deze toestanden erg nadelig voor het activisme waren: "de vijanden van al wat Germaans is, hebben daarin natuurlijk een welgekomen gelegenheid gevonden om de haat weer aan te vuren en de reeds genezen wonden terugopen te rijten. Onze Vlaamse werking... heeft dan ook door die noodlottige maatregel een grote knak gekregen en de verworven uitslagen zijn gedeeltelijk vernietigd." Hij vroeg von Bissing dat alleen "echte" werklozen zouden weggevoerd worden met enkel Duitsland - omwille van het door hem veronderstelde Vlaamsvriendelijker milieu aldaar - als bestemming en niet Wallonië of Frankrijk ⁽¹³⁾. Enkele weken later, op 3 maart, ging er een delegatie van de Raad naar Berlijn. Ook daar werd gevraagd de opgeëisten terug naar hun land te sturen. De Duitsers beloofden daar rekening mee te houden voor zover de omstandigheden dat toelieten ⁽¹⁴⁾.

In het beste geval verloren de weggevoerde arbeiders slechts hun vrijheid, maar vaak ging hun gezondheid eraan of verloren zij zelfs het leven. De activisten wisten dat. De arbeiders die terug naar huis gestuurd werden, deden dat soms alleen maar om daar te sterven van ziekte en uitputting. Propagandist Lode De Rooy, die onder meer de streek van Heist-op-den-Berg bewerkte, schreef in zijn activiteitenverslag van 24 augustus 1917 dat hij moest opboksen tegen een muur van wantrouwen, veroorzaakt door het wegvoeren van de arbeiders, "waarvan velen in Duitsland reeds en velen bij hunne terugkomst in België zijn overleden" ⁽¹⁵⁾. Dergelijke berichten bereikten de topmensen van het activisme van overal in het land. Ondertussen had de Raad, in samenwerking met de bezetter, een gecoördineerde propaganda-actie op touw gezet. Dat de opeisingen daarbij in hun nadeel speelden, beseften ze maar al te goed. Maar waren deze activisten wel echt tegen de opeisingen gekant? De Raad van Vlaanderen werd gedo-

mineerd door radicalen die weinig consideratie voor hun critici betoonden. Deze mensen werden aan de Duitsers verklikt en naar een kamp gedeporteerd. De activisten beseften terdege dat hun lot verbonden was met het wedervaren van de Duitse militaire macht. De zogezegde tegenstand moet daarom sterk gerelateerd worden, al hadden ze uiteraard graag dat zo weinig mogelijk Vlamingen op de Duitse deportatietreinen werden gezet. De Gentse voorman Domela Nieuwenhuis bracht de opeisingen al ter sprake op zijn eerste reis door Duitsland toen hij in oktober 1915 bij de pangermaanse annexionist admiraal Tirpitz op bezoek was: "Ik beklagde mij over opeising van Vlamingen. Men moet geen verwanten, maar Walen als koelies gebruiken" ⁽¹⁶⁾.

Ook later, wanneer de Raad van Vlaanderen het onderwerp ter sprake bracht, waren dergelijke uitlatingen niet ongewoon. De Antwerpse radicaal Lodewijk Severijns verklaarde: "Ik ben voor het wegvoeren der werklozen, opdat de oorlogsgebeurtenissen voor ons des te gunstiger zouden zijn. Ons lot hangt af van het lot van Duitsland, zij moeten ons helpen, wij hen" ⁽¹⁷⁾. Emiel Peeren keek wat verder vooruit en het irriteerde hem dat de activisten er niet in slaagden het brutale karakter van de opeisingen te milderen. Daar schoot de Raad van Vlaanderen ernstig tekort. Het was immers onmiskenbaar dat de arbeidersklasse een macht vormde die zou doorwegen in de komende vreedetijd. De activisten mochten die macht niet verwaarlozen maar ze integendeel voor zich trachten te winnen. Dus moesten ze openlijk optreden en resultaten boeken ⁽¹⁸⁾. De leden van de Raad beseften dat de dwangarbeiders zwaar wogen op hun propaganda-inspanningen. Sommige leden pleitten er voor desnoods de zittingen van de Raad te schorsen om zo de Duitsers onder druk te zetten. Vooral Karel Borms en Pol Goossens spraken harde woorden. Ze kondigden meteen aan dat ze op inspectie zouden gaan in Frankrijk. Karel Borms wilde de terugkeer van de Vlamingen. "Dat men ze vervange door Russen of wat het ook zij" ⁽¹⁹⁾.

Vooral de toestand in de kampen net achter de Duitse linies in Frankrijk, waar er in weer en wind werd gewerkt aan de militaire infrastructuur, vaak binnen het bereik van het geallieerde geschut, was zorgwekkend. De Duitsers in Brussel, die onder druk stonden van de legerleiding, hadden begrepen dat ze iets moesten doen. Ze wilden immers hun Flamenpolitiek redden. Het is zonneklaar dat ze dachten de activisten te gebruiken om een verzachting af te dwingen in Berlijn. De "Politische Abteilung" - het Duitse zenuwcentrum van de dagelijkse Flamenpolitiek - nodigde een delegatie van de Raad van Vlaanderen uit om enkele arbeidskampen te bezoeken. Het groepje waarnemers bestond uit Emiel Peeren, Pol Goossens en de geneesheer Karel Borms, de broer van August. Niet toevallig waren er mensen gekozen die al eerder erg kritische geluiden hadden laten horen. Twee Duitse officieren gingen mee als begeleiders⁽²⁰⁾.

De zending naar de kampen in Frankrijk

De dag voor ze vertrokken moesten de drie op de Politische Abteilung komen waar ze hoorden dat het niet de beloofde kampen maar wel drie andere - Aulnoye, Le Nouvion en Tournes - zouden worden. De delegatie stelde op die enkele dagen erge ondervoeding vast, TBC-besmettingen, slechte behuizing, mishandelingen door bewakers, zeer karige betaling, veel sterfgevallen, ze schatten minstens vijftig doden per duizend.... En bovendien wrok omwille van de opsluiting: "het gevoel gevangen te zijn zonder iets te hebben misdaan, verbittert aller hart". Hun rapport was hard. De deportaties waren "een kaakslag de Vlamingenpolitiek toegediend" want ze deden elke toenadering van de bevolking tot de Duitse bezettingstroepen volkomen teniet en gaven voedsel aan de opruiingscampagne van Belgische propagandisten. Toch blijkt uit hun rapport overduidelijk dat zij de schuld niet bij de Duitsers wilden leggen: "Ten gevolgen van die hatelijke opruiing is nooit

bij een Vlaamse arbeider de gedachte opgekomen dat alleen de anti-Germaanse politiek der Belgische regering daarvan de schuld is". Dat deed niets af van de gevolgen: "Zo Duitsland de Vlaamse opgeëisten niet dadelijk naar hun vaderland laat terugkeren, dan valt niet te denken aan een degelijk propagandawerk in Vlaanderen". En: "Bereiken wij geen uitslag, dan achten wij het gans onnodig langer aan politiek te doen. Onze politiek moet een democratische basis hebben. Wij moeten het Vlaamse werkvolk voor onze zaak winnen. Dit zullen wij nooit kunnen, als wij niet weten te beletten dat de Duitsers voortgaan met onze Vlaamse arbeiders te laten wegwijnen in de arbeidersbataillonnen". Het groepje pleitte er zelfs voor om desnoods collectief zijn mandaat als Raad van Vlaanderen neer te leggen "en de Duitsers te laten zien dat wij niet willen meewerken aan de uitmoording van de Vlaamse werkersklas"⁽²¹⁾.

Dat waren krachtige woorden. Tijdens de zitting van de Raad op 24 september 1917 vertelden ze hun verhaal. Karel Borms, met zijn gezag als geneesheer, zei dat de toestand der werklieden zo slecht was "dat de beste oplossing misschien voor hun zou zijn daar te sterven: anders komen zij verminkt terug..." Hij drong aan op een heel scherpe veroordeling van de wegvoeringen en op het onder druk zetten van de Duitsers: als ze de activisten dienaangaande geen genoegdoening gaven, moest de Raad zijn werkzaamheden staken. Dat was straffe taal maar vrijwel niemand van de aanwezigen was bereid om te stoppen met het activisme. En als gekozen werd voor doorgaan met de collaboratie was het ook duidelijk dat de eigen toekomst van de Duitse militaire macht afhankelijk was. August Borms kon rustig verklaren: "Wij vragen te veel. De Duitsers moeten zegevier en hebben daartoe veel volk nodig. Van de Duitse overwinning hangt ook het lot van Vlaanderen af. Wij kunnen eisen, dat ons volk goed behandeld worde; verkrijgen wij dit, dan hebben wij reeds veel bereikt"⁽²²⁾.

August Borms (1878 - 1946), gevolmachtigde in de Raad van Vlaanderen : "De Duitsers moeten zegevieren..."

Hij werd daarin bijgevalen door Reimond Kimpe, Emiel Van Bergen en de Brugse arts Emiel Dumon. De schuld voor de wegvoeringen legde deze laatste volledig bij de Belgische regering die immers oorlog voerde tegen de Duitsers. "Wij verlangen allen dat de opeisingen zoveel mogelijk ophouden. Maar wij hebben het vroeger gezegd, onze toekomst laat niet toe, dat er volstrekt een einde zou gesteld worden aan de opeisingen; ons volk vraagt een goede behandeling en een goede betaling..." Die toezegging werd door de Duitsers met genoegen gedaan en hun belofte werden door de activisten met evenveel genoegen aanvaard. De volgende dag werd de motie van de Raad door voorzitter Pieter Tack gevoelig afgezwakt. Zo werd er binnenskamers wel heftig geprotesteerd maar telkens werd, als puntje bij paaltje kwam, de Duitse kaart getrokken.

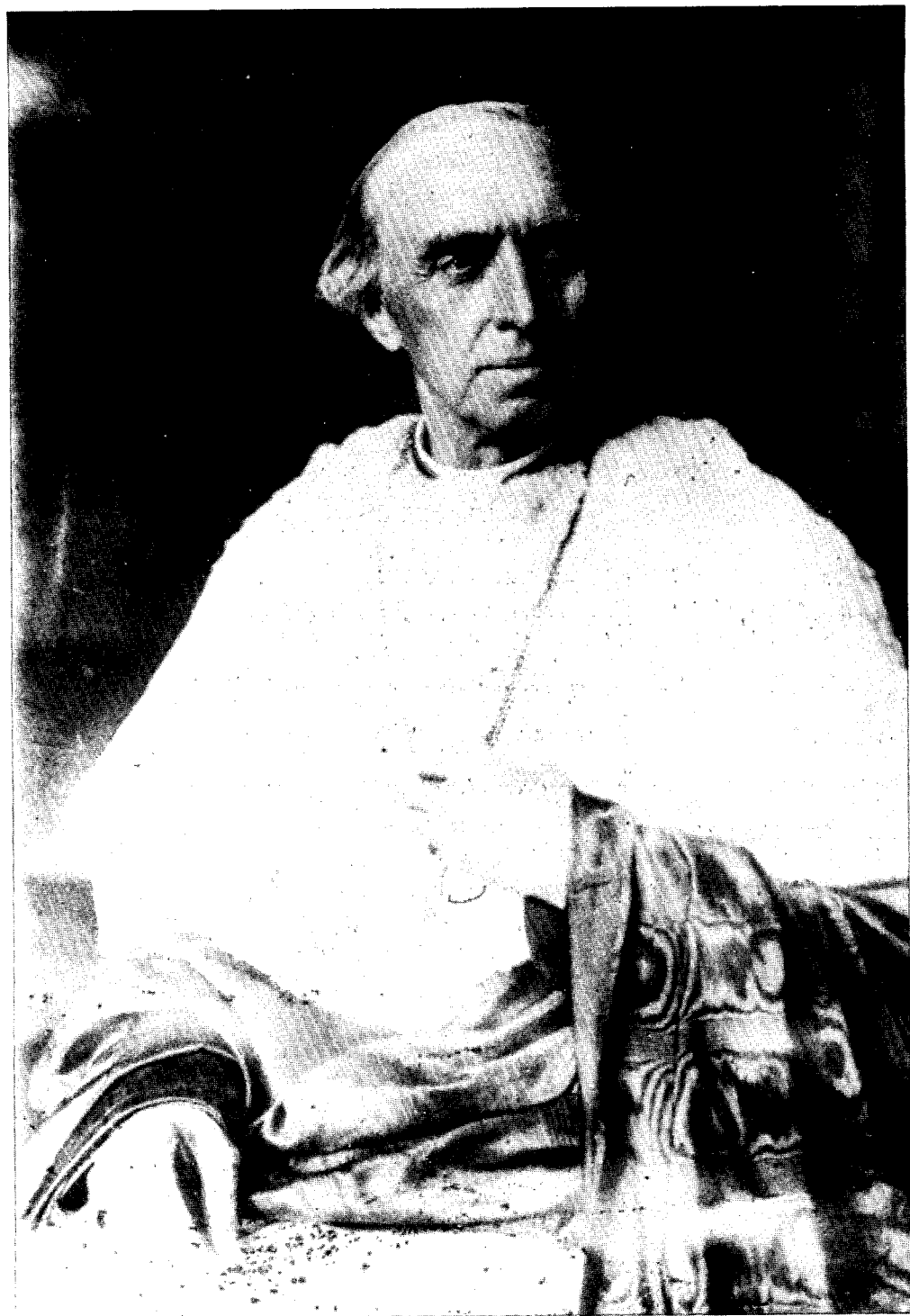
Dat de Duitse belofte aangaande betere behandeling weinig waard waren, wisten ze maar al te goed. Voorzitter van de Raad van Vlaanderen, Pieter Tack, gaf op de vergadering van 2 oktober 1917 toe dat de Duitsers inzake de arbeiders "geen klaar afgetekende houding willen aannemen" ⁽²³⁾. De felle bewoordingen in de Raad klonken goed in de oren van de militanten maar de zending was zeker geen poging van de activistische collaboratie om een vuist te maken tegen de bezetter. Deze krachtige woorden waren vooral bedoeld als wapen in de handen van het Duitse bestuur in Brussel dat Berlijn wilde overtuigen van de ernstige politieke nadelen die aan de dwangarbeid kleefden. Dat wordt aangetoond door het rapport dat het groepje rond Karel Borms op 10 november 1917 naar de Politische Abteilung stuurde, "ten einde aan dit organisme mogelijkheid te geven dadelijk te Berlijn de nodige besprekingen en voetstappen te beginnen om de zaak te onzer bevrediging op te lossen." Die tekst was overigens in veel gematigder bewoordingen gesteld dan wat ze in de vergadering van de Raad van Vlaanderen hadden laten horen. Er werd vooral gewezen op de nadelige politieke gevolgen voor de Duitsers en de activisten. De dwangarbeiders konden ver-

vangen worden door geallieerde krijgsgevangenen. Na een herstellingsverlof konden de Vlamingen dan vrijwillige arbeiders worden ⁽²⁴⁾. Het zette allemaal weinig zoden aan de dijk. Cyriel Rousseu, de belangrijkste pion van de Raad van Vlaanderen op Duits grondgebied en persoonlijke vriend van August Borms, bleef rapporten naar het thuisfront sturen met klachten over de barslechte behandeling. Het hinderde immers zijn wervingspolitiek in de kampen. Bij zijn bezoek aan Soltau merkte hij meteen de negatieve sfeer op en daar zaten de gedeporteerden voor veel tussen: "Grote hoeveelheden zijn in Soltau geweest, en de feiten waarvan men daar ooggetuige is geweest, zijn zeker allerergst geweest voor onze zaak en de goedgezinden hebben er zware dagen beleefd vanwege de Walen en de franskiljons" ⁽²⁵⁾.

De kwestie bleef dus nijpen, al waren er wel suggesties om de hele zaak in politiek interessantere banen te leiden. Lid van de Raad, Jules Spince-maille, had begin november "ganse troepen werklieden bemerkt, opgeleid als vee, mensen worden opgeëist voor militaire doeleinden. Kunnen wij hier de franselaars niet opeisen? Het ware van militair belang deze op te eisen" ⁽²⁶⁾. Maar de Belgische elite zo frontaal aanpakken paste niet in het kraam van de bezetter die rust en orde wilde verzekeren.

De schade voor het activisme was nochtans enorm. Vele flaminganten weigerden te pacteren met een bezetter die hun volksgenoten als dwangarbeiders wegvoerde en bleven dus afkerig van toetreden tot het activisme. Plaatselijke militanten verloren de moed onder druk van de afkeuring van hun omgeving en trokken zich terug. Op de banken van de Raad van Vlaanderen besefte men dat en de zenuwachtigheid nam toe. Op 12 december 1917 vroeg het Bureau van de Raad om een onderhoud met von Bissings opvolger, von Falkenhausen. Het ging immers om het voortbestaan van het activisme: "Wij kunnen er reeds bijvoegen, dat uit ingekomen stukken ten volle blijkt, dat onze Vlaamse propaganda totaal lam

Kardinaal Mercier (1851 - 1926). Protest tegen de deportaties

gelegd wordt door de manier waarop de opeisingen in Vlaanderen gebeuren" ⁽²⁷⁾.

Op 20 december mocht de delegatie komen. De gouverneur-generaal herinnerde de activisten aan het feit dat de kracht van de Duitse oorlogsmachine, de onontbeerlijke grondslag "für eine günstige Weiterentwicklung Ihrer flämischen Bewegung" was. De leden van het Vlaamse volk die aan die kracht een steentje bijdroegen, steunden dus ook de activistische zaak. Al gaf de Duitser toe dat de deportaties nadelig waren voor de propaganda ⁽²⁸⁾. Dat was duidelijke taal en de delegatie bracht die boodschap gedwee over. Pieter Tack verklaarde op de vergadering van de Raad op 22 december 1917: "Wij zijn principieel tegen elke opeising, doch wij kunnen ze wel aannemen indien de militaire toestand dit volstrekt vereist. De heer Generaal-Goeverneur is begonnen met ons te zeggen dat wij rekening moesten houden met de militaire toestand en er op te wijzen dat elke Vlaming die aldus opgeroepen wordt om handenarbeid te verrichten, tevens medewerkt aan de verlossing van Vlaanderen..." ⁽²⁹⁾.

De activisten beseften ondertussen best dat ze het Duitse beleid niet konden ombuigen. En al waren ze zich pijnlijk bewust van de grote politieke nadelen, toch was er een kans om er enig voordeel uit te halen. Dienstbetoon was daartoe het middel.

Munt slaan uit de deportaties

De arbeiders waren, omwille van hun sociaal-economische zwakte, een speelbal van de oorlogsgebeurtenissen; meer dan de landbouwers of de bezittende burgerij. Het is waarschijnlijk dat de arbeiders zelf de eerste stap hebben gezet om de activisten in te spannen teneinde een dreigende opeising te voorkomen. De leider van de activistische propaganda en vroeger "christen-sociaal werker" in de arbeidersgemeente Molenbeek, Arthur Faingnaert, vermeldde na de oorlog dat de verhouding tussen de werklozen en de activisten

plots veel hartelijker werd: "Vooral toen op 5 november op de muren van Antwerpen de eerste aanplakbrieven verschenen met de aankondiging, dat na een bepaalde tijd de werklozen zouden kunnen opgeëist worden om in Duitsland tegen betaling te gaan arbeiden" ⁽³⁰⁾. De werklozen hoopten, via voorspraak van de activisten, aan de Duitse maatregel te ontsnappen.

Dat betekende dat de verplichte tewerkstelling een prachtig middel was om, via dienstbetoon, aanhangers te winnen. In Antwerpen werden daarvoor de activistische parlementsleden Adelfons Henderickx en Leo Augusteyns ingeschakeld. Volgende mededeling werd op grote schaal verspreid: "De ondergetekende Volksvertegenwoordigers, berichten het publiek dat zij zich ter beschikking stellen tot verdediging der belanghebbenden, welk te klagen zouden hebben over wegvoering naar Duitsland van familieleden, alhoewel deze werk hadden, of over de nodige bestaansmiddelen beschikten." Elke werkdag hadden ze een zitdag in het Antwerpse kantoor van Volksopbeuring, de caritatieve organisatie van de activisten ⁽³¹⁾.

Dat kon nog doorgaan als een rechtzetten van Duitse vergissingen, maar ze gingen verder. Volksopbeuring stelde lijsten op van mensen die met wegvoering bedreigd werden. Augusteyns en Henderickx zetten dan hun handtekening op een formulier dat beweerde dat deze mensen in het land zelf nodig waren en dus redelijkerwijs niet opgeëist konden worden. Er ontstond meteen een grote toeloop van bevreesde arbeiders. Als er door de activistische bemoeienissen gedeporteerden uit Duitsland werden teruggehaald, maakte hun propaganda daar gretig gebruik van: "In *Het Vlaamsche Nieuws* van 1 februari 1917, kon met de portretten der twee volksvrienden, de eerste der vele lijsten afgedrukt worden van de weggevoerden, die terug uit Duitsland mochten keren. Buiten de tallozen die wij in 't land konden houden, zijn er ruim achthonderd door deze werking teruggekomen" ⁽³²⁾.

August Borms vroeg bij het bezoek aan von Bis-

sing, meteen na de stichting van de Raad van Vlaanderen, uitdrukkelijk of de Raad van Vlaanderen door de Duitsers kon erkend worden als enig lichaam om de belangen van deze werklozen ter harte te nemen: "Dit zou aan onze Raad onmiddellijk de genegenheid en de waardering van al onze volksgenoten verzekeren en tonen hoe de zaak waarvoor wij in de bres staan ons nauw aan het hart ligt." De Raad zou de afhandeling van deze zaken aan Volksofbeelding toewijzen. Von Bissing sprak in zijn antwoord de hoop uit dat hij dienaangaande een positief antwoord zou kunnen geven ⁽³³⁾.

En inderdaad, de Duitsers lieten ruimte voor enig geschipper via dienstbetoon door de activisten. In Gent ageerde Volksofbeelding op vergelijkbare wijze als in Antwerpen via een "Komiteit Opgeëischten" dat arbeiders hielp om vrijgesteld te worden ⁽³⁴⁾. De activistische "Gouwraad" van Oost-Vlaanderen wilde zelfs een pakjesdienst oprichten en eiste dat de Duitsers de Gentse stedelijke pakjesdienst verboden of minstens vleugellam maakten. Doel was: "de gunst van het publiek te winnen en dus bij de werknemersmassa, door een voor onze strijd voordelige stemming te verwekken." En dat was nodig want er waren in het Gentse zelfs alscholieren opgeëist ⁽³⁵⁾. Ook de eerezuchtige Gentenaar Jan Wannijn werkte energiek aan de uitbouw van een machtsbasis door de opeisingen te beïnvloeden. Mede daardoor slaagde hij erin zijn activistische organisaties te voorzien van een numeriek belangrijke arbeidersaanhang ⁽³⁶⁾.

Maar de Duitsers konden natuurlijk hun opzet niet helemaal laten uithollen en ze lieten in de pers bekend maken dat de geruchten als zouden de gedeporteerden allemaal mogen terugkeren, volstrekt onjuist waren ⁽³⁷⁾. De activistische tussenkomsten hadden daardoor al bij al slechts een beperkt succes. In de loop van 1917 gaf het Propagandabureau van de Raad van Vlaanderen in een zelfrechtvaardiging toe dat het in verband met de zaak der opgeëisten "ondanks al zijn pogingen, slechts geringe uitslagen (wist) te boeken. Toch

bewijzen de talrijke brieven en de moties van vertrouwen op de meetings gestemd, dat het volk zijn hoop en verwachtingen op de Raad van Vlaanderen stelt" ⁽³⁸⁾. Dat laatste hoeft geen verbazing te wekken want hun tussenkomsten waren, hoe dan ook, niet altijd nutteloos. In een verslag van latere datum heette het dat de "smeekschrijftendienst" van het Propagandabureau erin slaagde heel wat mensen te helpen ⁽³⁹⁾.

Dat dienstbetoon werkte natuurlijk uitermate selectief. Enkel de mensen die bereid waren om een verzoek aan de activisten te richten, hadden een kans ⁽⁴⁰⁾. En er waren voorwaarden. Graaf Harrach, een van de topfiguren van de Duitse Flamenpolitiek, wilde de stroom aanvragen beperken en vroeg in maart 1918 om systematisch te vermelden of er, naast zwaarwegende persoonlijke redenen, ook "ein politisches Interesse an der Rückführung des Zivilarbeiters besteht." Als aan geen van die twee argumenten voldaan was, werd het verzoekschrift zonder gevolg teruggestuurd ⁽⁴¹⁾. August Borms trad hem meteen bij. De activisten moesten in het vervolg eisen stellen: "Al onze propagandisten moeten verwittigd worden dat ze geen verzoekschriften meer mogen steunen, indien zij niet een bepaalde formule van de Raad ondertekenen". De aanvragers moesten openlijk toetreden tot het activisme ⁽⁴²⁾. De maatregel zal de propagandisten zeker niet populairder gemaakt hebben. Al was het velen zonder twijfel om het even of zij een formuliertje met een steunbetuiging moesten tekenen. Papier is in de meeste ogen zeer verduidelijk als de nood rijpt.

De Duitsers van hun kant hoopten dat dergelijk 'dienstbetoon' zich zover zou ontwikkelen dat de activisten zelf konden zorgen voor de aanwerving van voldoende vrijwillige arbeidskrachten. Dat zou de politieke nadelen doen "wegdeemsteren" en gewilliger en gemotiveerder arbeidskrachten opleveren ⁽⁴³⁾.

De aanwezigheid van talrijke Vlaamse arbeiders in de Duitse industriegebieden zorgde bovendien voor een nieuw werfsterrein voor de activisten. August Borms trok van 17 mei tot 7 juni 1917 naar

de Duitse kampen. Hij geloofde vast dat ze alle Vlamingen in Duitsland zouden kunnen winnen voor de activistische zaak. Die taak moest de Deutsch-Flämische Gesellschaft op zich nemen⁽⁴⁴⁾. Deze vereniging stichtte in Düsseldorf een "Secretariaat voor Vlaamse werklieden"⁽⁴⁵⁾. Het gaf kleine brochures uit met nuttige wenken en raadgevingen, adressen waar de Vlaamse arbeider terecht kon voor opvang en administratieve inlichtingen. Het doel van het secretariaat was uitdrukkelijk "het Vlaams volksbewustzijn te sterken". Waar veel Vlaamse arbeiders waren, zou de vereniging Vlaamse Huizen oprichten van waaruit de hulp zou gecoördineerd worden, met een aanbod van lectuur en cultuur en de gelegenheid om brieven te schrijven - of te laten schrijven. De lof werd gezongen van de bezetter die Vlaanderen taalvrijheid en zelfstandigheid schonk⁽⁴⁶⁾. Het Centraal Propagandabureau in Brussel betaalde in de loop van 1918 tien maandlonen uit voor dergelijke "arbeiderssecretarissen" in Duitsland⁽⁴⁷⁾.

Deze pogingen om van de deportaties een propagandistisch voordeel voor het activisme te maken, bleven zeer dubbelzinnig in hun resultaten. Het staat buiten kijf dat nogal wat mensen bij het activisme gingen aanleunen om zich veilig te stellen voor deportatie of om een weggevoerde te laten terugkeren. Maar dat betekende niet dat ze daarom het activisme ook met hart en ziel toegeedaan waren. Er moet een groot vraagteken gezet worden bij het effect van dit dienstbetoon en deze beïnvloedingscampagne.

Het beslissende jaar 1918

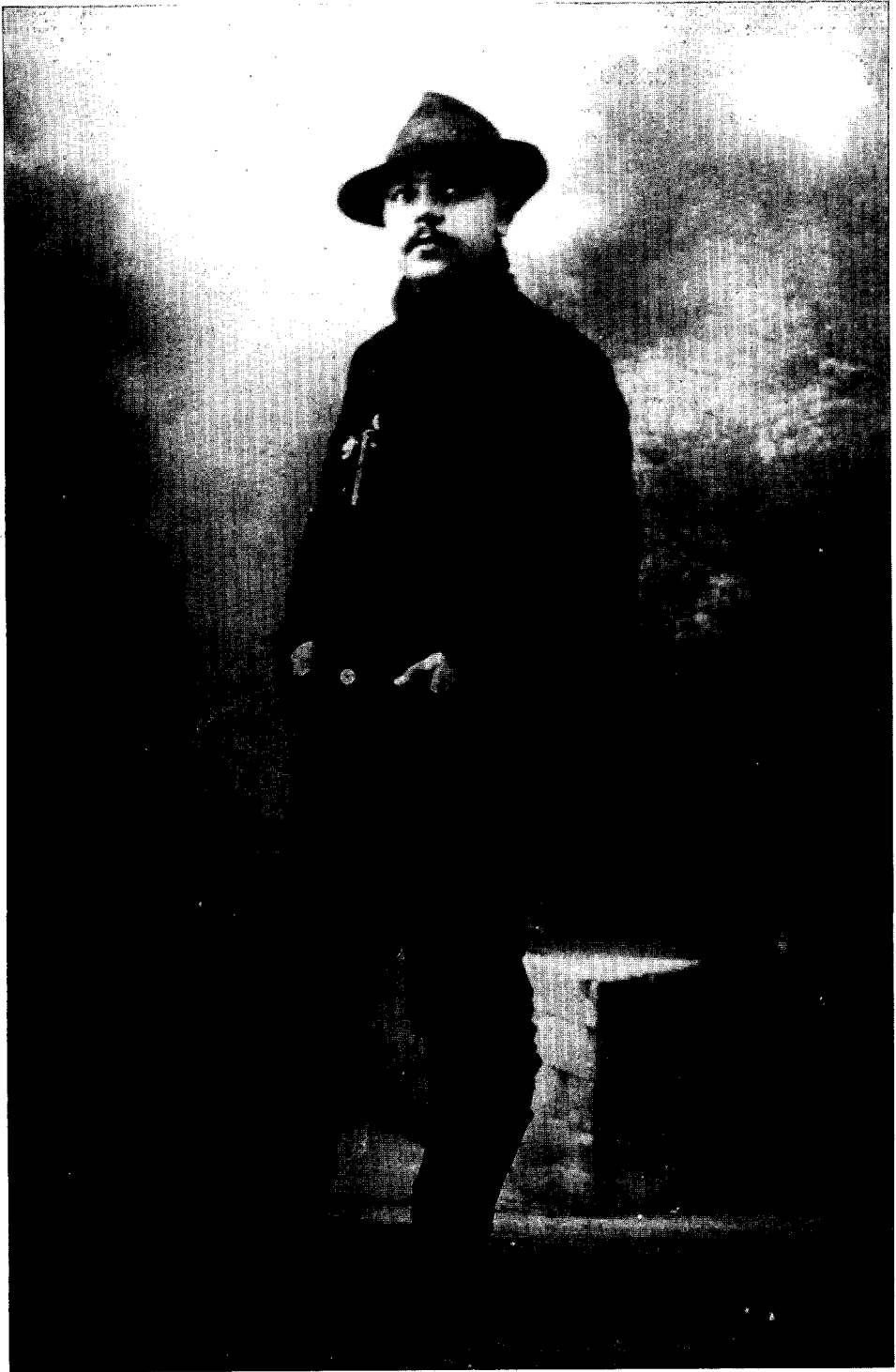
Wanneer 1918 in aantocht was, beslisten de Duitsers dat de diplomatieke bruikbaarheid van het activisme moest verhoogd worden. Tegelijkertijd was de administratieve splitsing van België in volle gang en werden de rangen in de ministeries en het rijksonderwijs aangevuld met activistische benoemingen. Dit proces werd bege-

leid door de Commissie van Gevolmachtigden, de voorafspiegeling van een activistische 'regering' waarin de belangrijkste collaborateurs zetelden. In februari en maart zou, via volksraadplegingen, een nieuwe Raad van Vlaanderen 'gekozen' worden via toejuichingen door de aanhang.

Ondertussen ging de oorlog door. De groot-scheepse Duitse lenteoffensieven zorgden ervoor dat de opeisingen van arbeiders des te omvangrijker en brutaler werden. De Duitsers beloofden nochtans een mildering: in de loop van mei zouden groepen gedeporteerden uit kampen in Frankrijk naar huis mogen. Dat had "Verwaltungschef für Flandern" Alexander Schaible zelf tegen Borms gezegd⁽⁴⁸⁾. De Raad van Vlaanderen wilde meteen een jubelbericht de wereld insturen en overal affiches bezorgen. De propagandacommissie maakte een brief klaar om haar dank uit te spreken "over het terugvoeren van onze burgerlijke werklieden, en tevens de wens uitdrukken, dat men de Vlaamse boeren, die nu in het Noorden van Frankrijk gebruikt worden, naar Duitsland te zenden, waar ze tegen een flink loon bezigd worden, zoniet zijn vijfduizend boeren voor onze stam verloren"⁽⁴⁹⁾.

De censuur stak daar een stokje voor. Schaible legde uit waarom. Er kon immers geen sprake zijn van het vrijlaten van deze opgeëisten: "Vielmehr bleiben die Arbeiter zu Arbeiter-Bataillonen zusammengestellt im Dienste der Heeresverwaltung; sie werden jedoch als freie Arbeiter behandelt." Dat laatste betekende dat ze recht hadden op een loon, vakantiedagen en medische zorgen. Schaible had het over ongeveer 15.000 Vlaamse arbeiders in Noord-Frankrijk die van deze maatregel zouden genieten⁽⁵⁰⁾. Deze mensen kwamen dus helemaal niet vrij. Het was een koude douche voor de activisten maar nog meer voor de arbeiders en hun families⁽⁵¹⁾.

In de Raad van Vlaanderen waren al regelmatig oprispingen geweest maar nu dreigde de moedeloosheid zwaar toe te slaan. Op de vergadering van de Raad van 13 juni 1918 kloeg Hector Halsband bitter over het Duitse beleid, dat immers de

Vader (omslagillustratie) en zoon, poserend na hun terugkeer uit deportatie

activisten voor schut zette: "Ik kan niet aannemen dat de Duitse overheid ons de toelating geeft om aan te kondigen, op alle hoeken van de straten, dat de opgeëisten mogen terugkeren naar hun haardsteden en dat er integendeel geen mens terugkomt." Oboussier viel hem bij: "En dat er in dit ogenblik nieuwe opeisingen in de Etappen gebeuren. Het is heel ernstig"⁽⁵²⁾.

Twee weken later, op 27 juni, was de kritiek nog aangezwollen. De Daensistisch gezinde A. Van den Bruele uit Denderleeuw hamerde op de schade voor het activisme. De nieuwopgepakten werden weeral naar de gevarenzone net achter het front gestuurd. Omdat dit vooral gebeurde met mensen uit de Etappe, waren het voornamelijk Vlamingen die getroffen werden, "en als het waar is dat de Walen de vijanden zijn, waarom dringen we bij de Duitsers niet aan opdat ze de vijanden eerst nemen en de vrienden door de vingers zien (luide toejuichingen)." August Borms antwoordde dat hij het spijtig vond maar er helaas niets kon aan doen. Zelfs de belofte deze mensen niet in de vuurlinie te plaatsen kwamen de Duitsers niet na. Toch verdedigden mensen als Thiry, Lambrichts en Borms in de Raad nog altijd de Duitse handelswijze.

De Daensist Hector Planquaert schoot uit zijn krammen: "Men mag overtuigd zijn dat al het hatelijke van die maatregel zal vallen op de Vlamingen. Gij kunt U niet inbeelden, indien gij niet op de buiten geweest zijt met de werklieden, met de opgeëisten zelf, welke haat er ontstaan is in het hart van de mensen..." Hij verwierp de suggestie dat de activisten zelf de opeisingen op "rechtvaardige" wijze zouden kunnen organiseren: "Indien wij dat gedaan krijgen mogen we heel zeker zijn, dat wij een storm van haat tegen ons zullen verwekken. Het zal uitgebuit worden tegen ons door onze vijanden. Ik ben van mening dat die verantwoordelijkheid van de opeisingen gelaten moet worden aan wie ze toekomt". De Duitsers, uiteraard. Maar hij zag er ook een mogelijkheid in om de gemeentebesturen aan te pakken. Die werden door de bezetter gedwongen om lijsten met

werklozen op te stellen en dus konden de activisten de zwarte piet naar hen doorschuiven. Nog verscheidene raadsleden vroegen gevaarloze opdrachten voor de dwangarbeiders en Karel Borms herhaalde nog eens de suggestie om meer in het Walenland te gaan opeisen. Maar de prominenten van de Raad wilden de zaak niet laten ontsporen. De motie die Van den Bruele indiende, met de beschuldiging dat de Duitsers hun belofte verbroken hadden, werd onontvankelijk verklaard. Voorzitter Willem de Vreese zei dat er eigenlijk geen sprake was van "een stellige belofte" vanwege de Duitsers⁽⁵³⁾.

Vooraf in Oost- en West-Vlaanderen, waar de Duitse militairen alleen dachten aan het versterken van hun linies, verergerde de toestand door de razzia's. Dat was uiteindelijk dodelijk voor de propaganda van de activisten. Faingnaert, die wist dat de Duitsers het zouden lezen, stak dat in zijn verslag voor juni niet onder stoelen of banken: "Daarenboven konden de meeste op de buiten belegde meetingen geen plaats hebben tengevolge der opeisingen, die de Beweging tot in zijn kern hebben aangetast en ook veel nadeel heeft berokkend... Erg betreurenswaardig is het voor de ganse Beweging de ruwe manier waarop deze opeisingen gebeuren. Inderdaad, door het volk uit de kino's, circus en andere openbare lokalen te gaan halen, wachten de meeste mensen zich nog wel in een meeting te verschijnen. Dientengevolge werden wij genoopt de meetingen voorlopig, totdat de meesten zijn bedaard, stop te zetten"⁽⁵⁴⁾.

De dwangarbeid bleef een etterende en erg pijnlijke wonde in het activistische vlees. Op 24 juli 1918 stuurde propagandaverantwoordelijke Faingnaert een nota naar de leden van de Raad van Vlaanderen, zonder vermelding van auteur en datum. De tekst was afkomstig uit een rapport van een van zijn vertrouwensmannen die de toestand in Zuid-West-Vlaanderen beschreef. De talrijke en voortdurende opeisingen door het Duitse leger vormden een formidabele blokkade: "En niets is gemakkelijker dan haat aan te vuren.

En door deze voortdurende opeisingen bestaat en groeit die haat dagelijks aan." Alle Vlaamse propaganda was voorlopig nutteloos. "De enige werking die dient gedaan te worden is met nog meer kracht bij de Duitse overheid aandringen, opdat de militaire overheid der Etappen de opeisingen zou staken en de reeds opgeëisten terug naar huis laten komen. Het is de eerste vereiste om in Vlaanderen iets voor onze beweging te doen ontstaan, en de grote troef welke onze tegenstrevers tegen ons uitspelen, uit hun handen rukken" ⁽⁵⁵⁾. De hele Raad van Vlaanderen en de Gevolmachtigden beseften dat de schamele opbrengst van het dienstbetoon niet opwoog tegen de nadelen van de dwangarbeid. In het Etappegebied werden zelfs jongens van veertien jaar opgepakt ⁽⁵⁶⁾. Pieter Tack moest enkele weken later vaststellen: "Te Gent zelf worden de mensen als vee opgedreven. In de kinemazalen en schouwburgen, tot zelfs in de trams worden de mensen aangehouden" ⁽⁵⁷⁾. Het zou niet meer beteren tot aan de Duitse ineenstorting in november 1918. Hun voorzichtig klagen hielp niets.

Na 11 november 1918

De deportaties trokken diepe sporen in het leven van vele arbeidersfamilies. Maar ook het activisme werd er diepgaand door getekend. Cyriel Rousseu noteerde op het einde van de oorlog: "door deze handelwijze werd ons volk op de geweldigste wijze opgezweept en wederom was het onze Vlaamse strijd die er het eerste en het ergste slachtoffer van werd en voor een hele tijd bijna onmogelijk werd gemaakt" ⁽⁵⁸⁾.

Het kwam hard aan dat vele dwangarbeiders naar huis terugkeerden in zorgwekkende fysieke toestand. Als ze al terugkwamen, want regelmatig bereikten de dorpen en wijken berichten dat er weer een gedeporteerde in een kamp ergens in Frankrijk of in een ver Duits industriegebied was overleden. De ondervoeding en de slechte behuizing eisten een zware tol. En dat ging zo door

nadat de betrokkenen terugkeerden. De Spaanse griep en de tuberculose sloegen hard toe bij deze mishandelde en ondervoede mensen ⁽⁵⁹⁾.

De activisten zouden zich in de naoorlogse debatten aangaande de deportaties verdedigen met het argument dat ze er tegen waren en bovendien heel veel mensen van wegvoering hadden gered ⁽⁶⁰⁾. Strikt genomen is dat juist maar het is niet het hele verhaal. Hun leiders hebben de dwangarbeid ten bate van de Duitse oorlogsinspanning wel degelijk goedgekeurd als zijnde een noodzakelijke bijdrage aan de onafhankelijkheidsstrijd van Vlaanderen. Wie zijn voorbehoud uitsprak, deed dat meestal om tactische redenen: de schade aan de propaganda. Nooit hebben de activisten de wil gehad om hun collaboratie te laten afhangen van een Duits inbinden op dat terrein. Zoals Borms zei: "Duitsland moet de oorlog winnen". Dat was het hoofddoel want daar hing hun politieke toekomst van af ⁽⁶¹⁾.

Er was nog een element dat meespeelde. De weggevoerde arbeiders kwamen vrijwel uitsluitend uit kringen die door het radicale flamingantisme niet aangesproken werden. De activisten stamden meestal uit kleinburgerlijke, intellectuele middens. Al voelden velen zich wel verbonden met de geschoolde arbeiders en de ambachtslieden, toch was de oude afkeer voor het lompenproletariaat nog heel levendig. Dit verklaart voor een deel waarom zo gemakkelijk werd beweerd dat de mensen dit lot aan zichzelf te danken hadden. Dat was overigens geen houding van de activisten alleen, ze leefde ook bij hun klassegoten. De activistische *De Waarheid*, kon met genoegen volgende uitspraken van de Gentse politicus Herman De Baets afdrukken: "Met leeglopen verliest men de lust en de wil tot werken, en geeft men maar al te licht voedsel aan verkeerde neigingen en slechte driften" ⁽⁶²⁾. In het naoorlogse oorlogsboek van het Davidsfonds merkte de verslaggever uit Maaseik op: "Enkelen hebben het zelf gezocht, door onder de oorlog de luiरिक te spelen en heel de dag door op hoeken en kanten te staan gapen" ⁽⁶³⁾.

Toen de Duitsers, een paar jaar na 1918, probeerden om de geschiedenis van hun Flamenpolitiek op papier te zetten, hebben ze de politieke draagwijdte van de dwangarbeid correct ingeschat: "Die dunkelsten Schatten auf die Arbeit des Rats warf von Anfang an die harte, durch militärische Notwendigkeit bedingte Tatsache der Arbeitslosenabschiebungen." Dat was "besonders peilich" voor de activisten en de Raad van Vlaanderen pleitte voor mildering met het argument dat ze daardoor steeds op een anti-Duitse muur stielen bij hun beïnvloedingswerk. Zeer vervelend was, en dat zagen de Duitsers nu in, dat de publieke opinie de tijdelijke milderingen van de deportaties vooral aan de interventies van kardinaal Mercier en de paus toeschreef, tot nadeel van de activisten uiteraard. De Duitse propaganda had daar een zware steek laten vallen ⁽⁶⁴⁾.

De mensen zouden de deportaties niet vergeten en ze werden een van de meest afschuwwekkende herinneringen die in het Belgische collectieve geheugen waren gegrift. Toen de Duitse troepen in mei 1940 België opnieuw bezetten, was die herinnering nog zeer levendig. De informanten van de Duitse geheime dienst merkten dat meteen op. Rolf Wilkening rapporteerde dat de bevolking relatief positief gestemd was maar die mening kon snel keren. Er werd al gefluisterd over plannen om arbeiders weg te voeren. Hij verwittigde zijn superieuren dat een dergelijk Duits ingrijpen de stemming meteen zou doen omslaan. Een andere zogenaamde Flamenfreund en Duits agent, Alfred Töpfer, onderstreepte eveneens dat de Vlaamse bevolking vreesde dat de bezetter de dwangarbeid opnieuw wilde invoeren; dwangarbeid "die offenbar in sehr schlechte Erinnerung geblieben ist" ⁽⁶⁵⁾.

Toch gingen de Duitsers opnieuw het pad van de verplichte tewerkstelling op. Voor de vooraanstaande Vlaams-nationalist Hendrik Borginon was het de reden om (andermaal) ontslag te nemen als lid van het VNV. De arbeidsplicht was de druppel die de emmer deed overlopen. "Alhoewel ik de vorige bezetting niet meegemaakt heb, is

bij mij de herinnering levendig gebleven aan de verbitterde haat van de massa onze eigen arbeiders tegen ons, terwille van de overigens vaak verkeerd voorgestelde betrekkingen tussen het activisme en de toenmalige bezetting. Het heeft ons jaren moeizame inspanning gekost, deze wrok, deze vooroordelen te overwinnen. En dan zijn we daarin nog slechts ten dele geslaagd." En toch ging het VNV opnieuw dat pad op. Dat zou zware gevolgen hebben: "En opnieuw, ditmaal ogenschijnlijk met meer recht, zal het odium ervan ook ons treffen. Ik ben er te diep van overtuigd dat deze politiek voor onze volkszaak noodlottig is, om er zelfs maar in de schijn, de medeverantwoordelijkheid voor te aanvaarden" ⁽⁶⁶⁾.

Besluit

De wegvoering van dwangarbeiders was een logisch gevolg van de uitputtingsoorlog die gevoerd werd van 1914 tot 1918. Toch werden de deportaties door de bevolking ervaren als het meest schokkende feit van de eigenlijke bezettingstijd. Ze vormden ook een heet hangijzer voor de activisten. In deze konden flamingantische argumenten, zoals bij de vernederlandsing van de Gentse Rijksuniversiteit, immers niet in rekening gebracht worden. Tenzij men een Duitse overwinning op het slagveld ook als een Vlaamse overwinning beschouwde en dan werd de verplichte tewerkstelling aanvaard omwille van de veronderstelde militaire noodzaak ⁽⁶⁷⁾. Dat was precies zoals hun leiders dachten. Ze hadden immers geheel en al de Duitse kaart getrokken. Ze betreurden niet de deportaties maar wel de negatieve gevolgen ervan, zijnde de vele doden en zieken en ook de afwijzing van het activisme door de grote meerderheid van hun landgenoten, zelfs door vele flaminganten.

Het is nuttig even terug te grijpen naar Emiel Peeren, een van de drie leden van de delegatie die de kampen in Frankrijk had bezocht en die zo fel had geprotesteerd in de Raad van Vlaanderen.

Wat hij werkelijk dacht, legde hij vast in een "Ontwerp van betoog inzake opeising arbeiders" op 4 maart 1918. Peeren vond dat de Vlamingen de Duitsers militair moesten bijstaan: "Die bijstand kunnen wij niet verlenen met de wapens in de hand, doch wij kunnen het door ons niet te verzetten tegen arbeid van militaire aard, op te leggen aan de Vlaamse bevolking." Dat was een ware historische plicht voor de Vlamingen: "Wij kunnen dus niet anders dan aannemen dat wij moreel gedwongen zijn mede te werken om tot de bevrijding van Germanië te geraken. Wij zijn geen Latijnen en wij willen het niet worden! Een deel der reuzentaak die Duitsland op zich heeft genomen moeten wij overnemen. Wij moeten onze vrijheid helpen winnen, zij het dan ook ten koste van Vlaamse levens." Hij was zelfs voorstander van een algemene arbeidsplicht in plaats van enkel de verpauperde arbeiders te laten wegslepen. Dat bood dan het vooruitzicht dat meteen ook vele politieke tegenstanders konden uitgeschakeld worden. Het sprak blijkbaar vanzelf dat de activisten hiervoor dan niet in aanmerking zouden komen. Voor de langere termijn vreesde hij voor een ernstige verzwakking van de Vlaamse werkliedenstand door de fysieke uitputting en de hoge mortaliteit. Dat zou een hypotheek leggen op Vlaanderens economische ontwikkeling in de toekomst maar de oorlog winnen op korte termijn was prioritair⁽⁶⁸⁾.

Het dienstbetoon en de propaganda die beweerden dat de activisten ertegen gekant waren, hielpen niet veel. In de ogen van de bevolking was het parallelisme tussen opeisingen en activisme een feit en dat verklaart mede de explosie van anti-Vlaamsgezindheid tijdens en na de bevrijding. Het verklaart ook mede de achterdocht die in arbeidersmiddens is blijven bestaan tegenover het Vlaams-nationalisme. Al zouden zowel de christelijke arbeidersbeweging als de socialistische partij en zuilgewezen activisten in hun rangen opnemen, toch zouden ze altijd afstand bewaren tot het anti-Belgisch Vlaams-nationalisme dat de rechtstreekse erfgenaam van het activisme was.

Daar werden de propagandavoorstellingen van het activisme over hun zogenaamde verzet tegen de deportaties van arbeiders wel geloofd en verder uitgedragen.

De bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog zou overigens opnieuw leiden tot grootschalige deportaties en dwangarbeid.

(1) L. WILS, *Flamenpolitik en aktivisme, Vlaanderen tegenover België in de eerste wereldoorlog*, Leuven 1974. D. VANACKER, *Het aktivistisch avontuur*, Gent 1991. W. DOLDERER, *Deutscher Imperialismus und belgischer Nationalitätenkonflikt*, Melsungen 1989. Voor een overzicht van de wetenschappelijke literatuur aangaande het activisme: L. WILS, *De geschiedschrijving van het activisme, in Wetenschappelijke Tijdingen op het gebied van de geschiedenis van de Vlaamse Beweging*, 1/1992, pp.65-82. Er werd ook een Waals activisme in het leven geroepen maar dit was een volstrekt marginaal verschijnsel zonder enige doorwerking na de oorlog.

(2) Telegram van Rijkskanselier Bethmann-Hollweg aan de Rijkskanselarij, 23 augustus 1914, Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (NSGTW), OSOBY (archieven uit Moskou) nr.1255/2/36. België was op dat ogenblik nog maar heel gedeeltelijk veroverd.

(3) Het meest uitvoerige historisch overzicht van de verplichte tewerkstelling: F. PASSELECQ, *Déportation et travail forcé des ouvriers et de la population civile de la Belgique occupée (1916-1918)*, Parijs 1927.

(4) *Belgisch Staatsblad*, 6 november 1910, art. 23, 43, 46, 47, 52.

(5) Het document werd door L. Lahaye, lid van de naoorlogse oorlogsarchievencommissie van de provincie Luik gevonden in de archieven die zich in Trois-Fontaines, waar von Bissing resideerde, bevonden. Het memorandum werd in het Frans vertaald, van commentaar voorzien en gepubliceerd door F. PASSELECQ, *Un Mémoire du Gouverneur Général von Bissing sur la déportation générale*, in *Bulletin de la Commission des Archives de la Guerre*, 1923. M. VAN VOLLENHOVEN, *Memoires. Beschouwingen, belevenissen, reizen en anecdoten*, Amsterdam, Brussel, Londen, New York 1946: op p.349-350 vermeldt deze Nederlandse diplomaat in Brussel dat von Bissing zeer afwijzend stond tegenover de deportaties.

(6) Het rapport werd belangrijk genoeg geacht om op de ministerraad van 5 september 1916 ter sprake te komen, Algemeen Rijksarchief Brussel (ARA), Archief Charles de Broqueville, nr.1510/65.

(7) De teksten van deze protesten, de antwoorden van von Bissing en het daaropvolgende wederwoord, werden door de propagandadiensten van de Belgische regering in Le Havre gedrukt en op grote schaal verspreid. Een aantal van deze in ARA, Oorlogsbibliotheek nr.16377. Ook in de persoonlijke archieven van Haverse ministers zoals de Broqueville, nr.476 en 1510/65. Ze werden gebundeld in F. PASSELECQ, *La déportation belge à la lumière des Documents Allemands*, Parijs, Nancy 1917.

(8) Deze briefwisseling werd, voorzien van commentaar, vertaald in het Nederlands en gebundeld door mgr. Aug. Bruynseels, de afgevaardigde van Mercier in Neder-

land, *De Belgen als Slaven weggevoerd*, Leiden, vierde vermeerdeerde uitgave, afgesloten op 18 mei 1917.

- (9) Zie getuigenissen in het *Oorlogsboek van het Davidsfonds. Een en ander over de Duitschers in de omschrijving der afdelingen. 1914-1918*, z.p. z.d. (kort na de Eerste Wereldoorlog), bijvoorbeeld in deel I voor Maaseik, pp.62-63 en voor Lanaken p.49, maar ook vele andere. Vrijwel elke gemeente liet na de oorlog een overzicht van de oorlogsgebeurtenissen schrijven. Daaruit blijkt hoezeer, sinds de inval zelf, de verplichte tewerkstelling werd gezien als een bijzonder brutaal hoofdstuk van de bezettingstijd. Vele van deze historische overzichten worden bewaard in ARA, Oorlogsbibliotheek.
- (10) ARA, R.V. nr.D48, dossier "Opgeëiste arbeiders" met lijsten van mensen uit Oost-Vlaanderen die na meer dan een jaar nog altijd geen dag verlof hadden gekregen om even naar huis terug te keren.
- (11) *Oorlogsboek van het Davidsfonds II.*, getuigenis voor Gent op p.183.
- (12) Vergadering van 11 februari 1917, ARA, Archief Raad van Vlaanderen (in het vervolg afgekort als R.V.) nr.P37.
- (13) Tekst van het verzoekschrift in de lijvige apologie van het activisme, geschreven door de gewezen propagandachef A. FAINGNAERT, *Verraad of zelfverdediging*, Kapellen 1933, pp.537-539.
- (14) A. FAINGNAERT, *Verraad of zelfverdediging*, pp.543-544. Faingnaert keurde overigens het tewerkstellen in Duitsland op vrijwillige basis goed.
- (15) W. DOLDERER, *Twee propagandaverslagen over het activisme in Heist-op-den-Berg*, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 4/1984, p.214.
- (16) Uit de dagboeken van Domela, gepubliceerd in M. VAN DER VELDE, *Geschiedenis der Jong Vlaamsche Beweging 1914-1918*, 's-Gravenhage 1941, p.V.
- (17) Verslag zitting 29 juli 1917, ARA, R.V. nr.P.37, p.44.
- (18) Verslag van de buitengewone zitting op 7 juli 1917, ARA, R.V. nr.D68 map "varia". Uit het debat blijkt duidelijk dat ze wel betere behandeling wensten maar de militaire noodzakelijkheid niet in twijfel trokken.
- (19) ARA, R.V., nr.P37, zitting van 24 september 1917, p.12 e.v.
- (20) D. VANACKER, *Het activistisch avontuur*, p.209, achterhaalde dat de missie een antwoord moest zijn op de stroom van kritiek die de Raad van Vlaanderen kreeg op meetings en debatavonden in Gent.
- (21) Verslag van Karel Borms, Pol Goossens en Emiel Peeren, "Toezichtsreis naar de arbeiderskampen in Frankrijk, 4 tot 6 oktober 1917", ARA, R.V. nr.D127. Het origineel in nr.D113 Dossier Volksopbeuring, Toezichtsreis naar de arbeiderskampen.
- (22) Verslag van 24 september 1917, ARA, R.V. nr.P37. Ook voor volgende alinea. Zie ook A. FAINGNAERT, *Verraad of zelfverdediging*, pp.611-613.
- (23) Verslag in ARA, R.V. nr.P37. Volgens de gematigd-activistische *De Morgenbode*, 3-4 november 1917, die melding maakte van de missie, zouden er, als gevolg daarvan, uit één enkel kamp zeker twintig Gentse werklieden zijn vrijgelaten. "Dit laat ons toe te hopen dat weldra nog anderen zullen volgen en dat de pijnlijke zaak der weggevoerde dwangarbeiders, dank aan de Raad van Vlaanderen, eindelijk tot een bevredigende oplossing zal komen." Zie ook de *Nieuwe Gentsche Courant*, 6 november 1917.
- (24) ARA, R.V., nr.D85, dossier Commissie Weggevoerd-

den. Volgens de begeleidende brief stuurde het groepje rond Karel Borms op 10 november 1917 deze tekst van 11 oktober 1917 naar de Politische Abteilung. Hij had dus een maand liggen wachten.

- (25) Meer in het bijzonder: Verslag Propagandacommissie in Brussel in aanwezigheid van Rousseu, 12 oktober 1917, ARA, R.V. nr.D77, ook voorhanden in D127. Verslag van zijn werking aan Faingnaert, 10 december 1917, nr.D127.
- (26) Verslag van 24 november 1917, ARA, R.V. nr.P50.
- (27) Bestuur van de Raad van Vlaanderen aan Verwaltungschef, 12 december 1917, ARA, R.V. nr.D77.
- (28) Toespraak van gouverneur-generaal tot de delegatie, 20 december 1917, ARA R.V. nr.D77.
- (29) Verslag van 22 december 1918, ARA, R.V. nr.P50. De delegatie bestond uit Tack, Ver Hees, Josson, August en Karel Borms, Masfranckx en Brijs.
- (30) A. FAINGNAERT, *Verraad of zelfverdediging*, p.267.
- (31) Vetgedrukte aankondiging in het Antwerpse activistische blad *Ons land*, 31 december 1916.
- (32) K. ANGERMILLE, *De lotgevallen van een activist*, Antwerpen 1931, pp.82-84. A. FAINGNAERT, *Verraad of zelfverdediging*, p.512, haalt *Het Vlaamsche Nieuws* van 28 januari 1917 aan waarin 277 namen van ten onrechte weggevoerde Antwerpenaren vermeld werden; mensen die weer naar huis mochten.
- (33) Tekst van het verzoekschrift in de lijvige apologie van het activisme van propagandachef A. FAINGNAERT, *Verraad of zelfverdediging*, p.537-539. De auteur vermeldt op p.267-268 dat de Duitse maatregel op fel (verbaal) verzet stootte bij vele activisten.
- (34) D. VANACKER, *Het activistisch avontuur*, Gent 1991, p.85; op basis van *De Waarheid en De Nieuwe Gazet van Gent*.
- (35) Gouwraad Oost-Vlaanderen aan het secretariaat van de Raad van Vlaanderen, 4 januari 1918, ARA, R.V. nr.D143.
- (36) D. VANACKER, *Het activistisch avontuur*, p.235-236.
- (37) Dit gebeurde op aandringen van de censuur, bijvoorbeeld in *Vooruit*, 8 mei 1917.
- (38) "Beknopt verslag over de werkzaamheden van het Propagandabureau van de Raad van Vlaanderen", door A.C., z.d. (herfst 1917), AMVC, R.V. R 1008/H nalatenschap Spincemaille/2.
- (39) "Verslag over de werkzaamheden van het Centraal Propaganda-komitee van de Raad van Vlaanderen gedurende de maand maart 1918", ARA R.V. nr.D77. Met de opmerking: "Dank aan de goede betrekkingen tussen het bureau en de Duitse overheid, werd menige gunstige uitslag bereikt."
- (40) In ARA R.V. nr.D77 zitten een aantal van dergelijke verzoekschriften.
- (41) Graaf Harrach aan Propagandabureau, 5 maart 1918, ARA R.V. nr.D77.
- (42) Centraal Vlaams Propagandabureau, Verslag Propagandacommissie, 18 maart 1918, ARA R.V. nr.D77. Op het bedoelde formuliertje stond de belofte de "vertegenwoordigers van het Vlaamse volk, in alle omstandigheden te zullen verdedigen."
- (43) Verslag Hauptkommission (de Gevolmachtigden

samen met een aantal Duitse hoge ambtenaren), 10 januari 1918, (het was de eerste vergadering na de aanstelling van de Gevolmachtigden), AMVC, R.V. R 1008/H De Decker/10. Verwaltungschef voor Vlaanderen Schaible stelde de activistische Gevolmachtigden voor uit te kijken naar de mogelijkheid om een soort aanwervingsbureau op te richten. Als dat naar behoren werkte, zou dit de gedwongen opeisingen van werklieden overbodig kunnen maken. Ook later zijn er nog pogingen geweest om de activisten in te schakelen bij werving en selectie van arbeiderskrachten.

(44) Verslag reis naar de kampen door August Borms (waren ook mee: Cyriel Rousseu en Raf Verhulst), 17 mei tot 7 juni 1917, ARA, R.V. nr.D127.

(45) Dossier Deutsch-Flämische Gesellschaft Düsseldorf in ARA, R.V. nr.D105, met veel informatie over de propaganda in Duitsland naar de Vlaamse arbeiders toe.

(46) *Nuttige wenken en raadgevingen voor Vlaamse arbeiders in Duitsland. Op kosten der Duitsch-Vlaamse Vereeniging gedrukt in de Westfaalsche Drukkerijvereenootschap, Münster i.W. z.d. (waarschijnlijk 1918). Er bestond ook een veertiendaags tijdschriftje, De Vlaming, Blad voor de Vlaamse arbeiders in den vreemde, dat in de loop van 1917 en 1918 verscheen. De verantwoordelijke was Werner Mues.*

(47) Begrotingen voor de maanden maart t.e.m. september 1918 en verslag Propagandacommissie, 3 juni 1918. ARA, R.V. nr.D77. Regelmatig gaf de activistische pers in lovende zin verslag van de activiteiten van deze kring, bijvoorbeeld in *Het Vlaamse Nieuws*, 29 mei 1918 en *Gazet van Brussel*, 27 augustus 1918. Dit laatste vermeldde onder meer Hans Hartwig als leidende figuur.

(48) Volgens zijn verklaringen op de Commissie van Gevolmachtigden, 8 april 1918, AMVC, R.V. R 1008 H nalatenschap De Decker/10.

(49) Verslagen Propagandacommissie 8 en 15 april 1918, ARA, R.V. nr.D77. Op 5 mei zou *Het Vlaamse Nieuws* von Falkenhausen loven omdat hij gedeporteerde werklieden had vrijgelaten.

(50) Verwaltungschef Schaible aan de Raad van Vlaanderen, 21 mei 1918, ARA, R.V. nr.D77.

(51) Verslag Hauptkommission, 31 mei 1918, AMVC, R.V. R 1008/H De Decker/10.

(52) Vergadering van 13 juni 1918, ARA, R.V. nr.P4.

(53) ARA, R.V. nr.D6, dossier "Mededelingen van de gevolmachtigde" nr.113. Met klad van brief van Borms aan Schaible, 29 juni 1918, waarin hij waarschuwde voor de negatieve gevolgen voor de propaganda. Maar ook toef dat de opeisingen een noodzakelijk kwaad waren. Hij vroeg dat de Duitsers de toepassing "in een geest van toegevendheid en in overeenstemming met de Duits-Vlaamse toenaderingspolitiek" zouden uitvoeren. Als dat zou gebeuren was hij ervan overtuigd "dat het hatelijke van de opeisingen veel zou verminderen en onze beweging daardoor niet meer zozeer zou geremd worden."

(54) Verslag activiteiten Centraal Propagandakomitee gedurende juni 1918, ARA R.V. nr.D77. Jan Wannijn schreef dat op het platteland de propaganda nagenoeg onmogelijk was door het "schrikbewind, dat de opeisingen verwekten." Ook de Gentse activistische oogarts Stocké legde de nadruk op de desastreuze gevolgen voor de activistische propaganda, D. VANACKER, *Het activistisch avontuur*, pp.215 en 323-325.

(55) Faingnaert aan Raad van Vlaanderen in ARA, R.V.

nr.D127. De oorspronkelijke nota van de hand van De Witte zit in nr.D6, dossier "Opgeëisten" nr.122. De opgeëisten van de regio Dendermonde waren tewerkgesteld achter het Duitse front bij Verdun. Sommigen waren daar al sinds 1916.

(56) Een rapport van de Gentse activist E. Stocké, besproken op de Commissie van Gevolmachtigden, 13 juni 1918, AMVC, R.V. R 1008 H nalatenschap De Decker/10.

(57) Op de Commissie van Gevolmachtigden, 4 juli 1918, AMVC, R.V. R 1008 H nalatenschap De Decker/10.

(58) C. Rousseu, verslag van zijn activiteit in het activisme, geschreven op het einde van de bezetting, AMVC, R.V. R 1008/H nalatenschap De Decker/8, citaat p.17. Dat is ook het besluit van M.-Ch ZWAENPOEL, *Opeisingen van werkkrachten en goederen in Kortrijk tijdens Wereldoorlog I en de gevolgen daarvan voor het activisme, in: De Vlaamse beweging tijdens de eerste wereldoorlog. Mededelingen van het colloquium ingericht te Leuven op 16 en 17 november 1974 door de afdeling Geschiedenis van de 19de en 20ste eeuw*, pp.199-203.

(59) J. Pirenne noemt het cijfer van 42 % aangetast door tuberculose. In: J. PIRENNE, *Le procès des déportés belges contre le Reich Allemand*, in *Revue de Droit international et de Législation comparée*, 1924, nr.1-2. Overdruk p.6.

(60) Dat begon al meteen na 11 november 1918. In een reactie van het "Vlaamsch Comité", dat in samenspraak met de Duitsers vanuit Nederland de activistische propaganda moest voortzetten, aan de redactie van *De Nieuwe Gazet* te Antwerpen, op 14 december 1918, werd hoog opgegeven van de wil bij de activisten om zich tegen de Duitse deportaties te verzetten. Het Comité beweerde dat de daden van het Duitse bestuur door niemand "zo scherp werden gelaakt dan door deze zogezegde 'Duitsgezinden'". Zie ook A. FAINGNAERT, *Verraad of zelfverdediging*, pp.267-268 en 543-544.

(61) A. FAINGNAERT, *Verraad of zelfverdediging*, p.10-11. Zie *De Noorderklok* 23 juni, 21 juli, 8 september 1929. Tijdens het amnestiedebat in de Kamer werd de activisten verweten geld te hebben gekregen van Duitse nijveraars in ruil voor arbeiders. Faingnaert gaf toe dat dergelijke verzoeken plaats hadden maar ontkende dat daar door de activisten werd op ingegaan, p.617.

(62) Interviewfragment, afgedrukt in D. VANACKER, *Het activistisch avontuur*, pp.269-270.

(63) *Oorlogsboek van het Davidsfonds*, pp.62-63.

(64) NSGTW, OSOBY nr.1255/2/33. Archief, afkomstig van Oszwald, betreffende de Flamenpolitiek in de Eerste Wereldoorlog. Onder andere met een voorlopige, niet gesigneerde schets van de geschiedenis van de Raad van Vlaanderen, waaruit dit citaat p.30-31.

(65) NSGTW, OSOBY 1255/2/57. "Bericht über die Lage in Brüssel", door R. Wilkening, 4 juni 1940, pp.239-240 in dit dossier. "Kurzbericht über eine Reise nach Nordbelgien", 29 mei 1940 (met melding bij majoor Marwede in Brussel op 26 en 27 mei 1940), pp.347-350 in dit dossier.

(66) Borginon aan VNV-partijsecretaris Ernest Vandenberghe, 16 oktober 1942, AMVC, Hendrik Borginon B742, Map 42.

(67) Ook D. Vanacker, *Het activistisch avontuur*, p.370, kwam tot de conclusie dat de activisten de opeisingen nooit fundamenteel in vraag hebben gesteld.

(68) ARA, R.V., nr.D85, dossier Commissie weggevoerden. Over de genese van het rapport zie ook nr.D75/1 dossier weggevoerden.